

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ПРОГРАМА АТЕСТАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ**

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА

Фінанси, банківська справа та страхування

першого рівня вищої освіти

**за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування
галузь знань 07 Управління та адміністрування**

Полтава, 2021

Програма атестаційного екзамену за спеціальністю. Освітньо-професійна програма Фінанси, банківська справа та страхування першого рівня вищої освіти за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузь знань 07 Управління та адміністрування

ВНЕСЕНО кафедрою фінансів, банківської справи та страхування Полтавського державного аграрного університету 30 серпня 2021 р. протокол № 1.

Розробники:

1. Дорогань-Писаренко Людмила, к. е. н., професор
2. Чумак Валентина, к. е. н., доцент
3. Безкровний Олександр, к. е. н., доцент
4. Дорошенко Ольга, к. е. н., доцент
5. Дроботя Яна, к. е. н, доцент
6. Глущенко Юлія, к. е. н, доцент
6. Капаєва Людмила, к. е. н., доцент
7. Зоря Світлана, к. е. н, доцент

СХВАЛЕНО науково-методичною радою спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» Полтавського державного аграрного університету 31 серпня 2021 р. протокол № 1.

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	4
ЗМІСТ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН, ЯКІ ВХОДЯТЬ ДО АТЕСТАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ	6
1. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА	6
2. СТРАХУВАННЯ	8
3. ФІНАНСИ	10
4. ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ	17
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ АТЕСТАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ	21

ВСТУП

Атестація здобувачів вищої освіти за освітньо-професійною програмою Фінанси, банківська справа та страхування першого рівня вищої освіти зі спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузь знань 07 Управління та адміністрування здійснюється відповідно до Закону України «Про вищу освіту», стандарту вищої освіти за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузь знань 07 Управління та адміністрування для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, освітньо-професійної програми Фінанси, банківська справа та страхування першого рівня вищої освіти зі спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузь знань 07 Управління та адміністрування, навчального плану та робочого навчального плану.

Технічне забезпечення атестації здобувачів вищої освіти за освітньо-професійною програмою Фінанси, банківська справа та страхування першого рівня вищої освіти зі спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузь знань 07 Управління та адміністрування здійснюється відповідно до Положення про атестацію здобувачів вищої освіти у Полтавській державній аграрній академії та програмою атестації здобувачів вищої освіти за освітньо-професійною програмою Фінанси, банківська справа та страхування першого рівня вищої освіти зі спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузь знань 07 Управління та адміністрування.

У відповідності до програми атестації здобувачів вищої освіти за освітньо-професійною програмою Фінанси, банківська справа та страхування першого рівня вищої освіти зі спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузь знань 07 Управління та адміністрування формою атестації здобувачів вищої освіти є атестаційний екзамен за спеціальністю.

Мета проведення атестаційного екзамену за спеціальністю – перевірити на завершальному етапі навчання здобувачів вищої освіти рівень досягнення результатів навчання та сформованості програмних компетентностей, що визначені стандартом вищої освіти за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузь знань 07 Управління та адміністрування для першого рівня вищої освіти та освітньо-професійною програмою Фінанси, банківська справа та страхування першого рівня вищої освіти за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузь знань 07 Управління та адміністрування.

Для проведення атестації здобувачів вищої освіти за освітньо-професійною програмою Фінанси, банківська справа та страхування першого рівня вищої освіти зі спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузь знань 07 Управління та адміністрування створюється екзаменаційна комісія. Головою екзаменаційної комісії призначається фахівець, роботодавець (стейкхолдер), або провідний науковець в галузі фінансів, банківської справи та страхування.

До проходження атестації допускаються здобувачі вищої освіти, які виконали повністю навчальний план першого (бакалаврського) рівня вищої

освіти.

Атестаційний екзамен за спеціальністю передбачає виконання комплексу атестаційних завдань.

Засобами оцінювання рівня досягнення результатів навчання та сформованості програмних компетентностей є: теоретичні (тестові) та практичні завдання (комплексні ситуаційні завдання) з наступних навчальних дисциплін: страхування; банківська система; фінанси підприємств; фінанси.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН, ЯКІ ВОДЯТЬ ДО АТЕСТАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ

1. Банківська система

Тема 1. Банківська система: сутність, типи, принципи та функції.

Сутність та поняття банківської системи, її інституціональна структура. Принципи функціонування банківської системи. Місце банківської системи в фінансово-економічній системі держави. Принципи побудови та типи банківських систем. Вимоги до діяльності та функціонування банківської системи. Соціальна відповідальність банківського сектору. Інфраструктура банківських систем. Історичний аспект зародження та функціонування банківської системи і трансформації її ролі в ринковій інфраструктурі.

Тема 2. Центральний банк та його місце в банківській системі країни.

Роль центрального банку в фінансово-економічній системі держави. Статус та основні напрями діяльності центрального банку. Законодавча база регулювання діяльності центрального банку. Грошово-кредитна політика центрального банку. Цілі та інструменти грошово-кредитної політики центрального банку. Забезпечення стабільності грошової одиниці. Регулювання банківської діяльності центральним банком. Моделі, форми та принципи банківського нагляду. Механізм банківського нагляду.

Тема 3. Комерційні банки як провідні суб'єкти банківської системи та фінансового посередництва. Комерційні банки та їх місце в банківській системі. Місце комерційних банків в межах фінансових посередників. Сутність поняття комерційний банк. Види комерційних банків. Функції комерційних банків. Банки як основа здійснення фінансових операцій країни. Реєстрація, ліцензування та організація діяльності комерційного банку. Реєстрація вітчизняних банків та філій. Реєстрація банків з іноземним капіталом. Процедура ліцензування банківської діяльності. Банківські ресурси як основа функціонування банку. Структура банківських ресурсів. Регулятивний капітал банку. Залучені та запозичені ресурси банку.

Тема 4. Банківські продукти, операції та послуги. Сутність та зміст банківських продуктів, операцій, послуг. Нормативно-правові основи операційної діяльності банків. Пасивні банківські операції. Активні банківські операції. Взаємозв'язок між пасивними і активними операціями банків. Нетрадиційні банківські операції та послуги.

Тема 5. Міжбанківські об'єднання: особливості їх формування і функціонування. Причини утворення та тенденції розвитку міжбанківських об'єднань. Банківський картель. Банківський консорціум. Банківський трест. Банківський концерн. Міжбанківські об'єднання в Україні. Банківська холдингова група. Банківська корпорація.

Тема 6. Банківські ризики та їх вплив на фінансову безпеку банку. Ризик в банківській діяльності. Систематичні та несистематичні ризики банків. Ризик незбалансованої ліквідності банку. Процентний ризик банку. Кредитний ризик банку. Інвестиційний ризик банку. Операційні та інші нефінансові ризики

банку. Моральні ризики та асиметрія інформації в банківській діяльності. Системи ризик-менеджменту в банківській діяльності.

Тема 7. Контроль та безпека діяльності комерційних банків. Фінансова безпека та її місце у функціонуванні банківських установ. Сутність фінансової безпеки банку. Аналіз фінансового стану комерційного банку. Аналіз фінансових результатів діяльності банків. Аналіз ефективності діяльності банку. Аналіз фінансових ризиків банку. Аналіз пасивних операцій банку. Аналіз активних операцій банку. Аналіз дюрації та імунізації балансу банку. Показник GAP як індикатор чутливості балансу банку. Економічні нормативи діяльності банку.

Тема 8. Диджиталізація в банківській діяльності. Сутність диджиталізації в банківській діяльності. Диджиталізація банківської діяльності як основа утримання конкурентних переваг в межах банку. Диджиталізація в контексті банківських операцій та послуг. Інтернет банкінг та використання мобільних додатків з ціллю надання банківських послуг клієнтам.

Тема 9. Взаємодія банків з іншими професійними учасниками фінансового ринку. Форми та переваги інтеграції банків і небанківських фінансових посередників. Небанківські фінансові інститути як конкуренти банків. Інфраструктурні інститути фінансового ринку в контексті організації банківської діяльності. Банківсько-страхова взаємодія в умовах формування фінансової інфраструктури.

Тема 10. Банківські служби у сфері функціонування банків. Роль платіжних систем у забезпеченні функціонування банківських систем. Безготівкові розрахунки банків як основа платіжних систем. Сутність, види та функції платіжних систем, їх класифікація. Учасники платіжних систем. Банки як учасники платіжної системи. СЕП НБУ. Національна платіжна система «Український платіжний простір». Платіжні інструменти.

Тема 11. Зарубіжний досвід та міжнародні стандарти ведення банківського бізнесу. Особливості ведення банківського бізнесу високорозвинутих держав. Особливості розвитку банківської системи ЄС. Особливості ведення банківського бізнесу в ісламських державах. Дотримання банками стандартів Базельського комітету.

Тема 12. Банківська система на світовому рівні. Банківська система в умовах інтеграції та глобалізації. Сутність та принципи світової банківської системи. Міжнародна банківська діяльність: сутність та суб'єкти. Сфери міжнародного банківського бізнесу. Форми міжнародного співробітництва банків. Транснаціональні банки. Офшорні банківські структури. Діяльність банків у міжнародних фінансових центрах. Зовнішньо-економічні операції банків. Міжнародні фінансово-кредитні інститути. Взаємодія банків з міжнародними фінансовими організаціями.

Рекомендована література:

1. Банківські операції [текст]: навч. посіб. Н. І. Демчук, О. В. Довгаль, Ю. П. Владика Дніпро : Пороги, 2017. 461 с.

2. Банківська система: у схемах і таблицях ; за заг. ред. Кузнецової С. А. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 320 с.

3. Варцаба В. І., Заславська О. І. Сучасне банківництво: теорія і практика: навч. посіб. Ужгород: Говерла, 2018. 364 с.

4. Катан Л. І., Демчук Н. І., Бабенко-Левада В. Г., Журавльова Т. О. Банківська система : навч. посіб. / за ред. І. М. Мазур. Дніпро : Пороги, 2017. 444 с.

5. Кузнецова С. А. Банківська система: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури. 2014. 400 с.

6. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV.- Документ 679-14 / *Відомості Верховної ради України*. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-1>.

7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. Документ 2121-14, редакція 19.11.2016 р. / *Відомості Верховної ради України*. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

2. Страхування

Тема 1. Сутність, принципи і роль страхування. Необхідність страхового захисту та його форми. Страхові відносини. Страховий фонд. Фонди самострахування (нецентралізовані страхові фонди). Закон України «Про страхування». Суть страхування як економічної категорії та його специфічні ознаки. Форми проведення страхування. Порівняльна характеристика обов'язкового і добровільного страхування. Страховий інтерес. Франшиза. Суброгація. Контрибуція. Ризикова функція. Функція створення і використання страхових резервів (фондів). Функція заощадження коштів. Превентивна функція. Контрольна функція. Інвестиційна функція. Роль та значення страхування в системі економічних відносин.

Тема 2. Класифікація страхування. Основні підходи до класифікації страхування. Співстрахування. Перестрахування. Майнове страхування. Особисте страхування. Страхування відповідальності. Страхування підприємницьких ризиків. Класифікація страхування за об'єктами: галузі, підгалузі і види страхування. Нетрадиційні види страхування. Системи страхування та франшиза. Страхування за системою пропорційної відповідальності. Страхування за системою першого ризику. Страхування за системою «дробової частки». Страхування за відновною вартістю. Система граничного страхового забезпечення.

Тема 3. Страхові ризики та їх оцінювання. Поняття та економічна сутність страхових ризиків. Взаємозв'язок між страховим ризиком та страховим випадком. Математична, статистична та експертна ймовірність ризику. Особливості катастрофічних ризиків. Класифікація та оцінка ризиків у страхуванні. Управління страховими ризиками. Способи зниження впливу ризиків в особистому страхуванні. Ідентифікація ризику (встановлення ризику). Використання ризик-менеджменту у вітчизняній страховій практиці. Фінансування ризику. Склад та структура страхових тарифів.

Тема 4. Страховий ринок. Поняття страхового ринку та його структура. Стан, проблеми і перспективи розвитку страхового ринку України. Договір

страхування: поняття, основні умови та зміст. Страхові посередники їх роль на страховому ринку. Прямі посередники. Страхові агенти та страхові брокери. Непрямі посередники. Актуарій. Сюрвеєр. Аварійний комісар. Диспашер. Не страхові посередники. Маркетинг у страхуванні.

Тема 5. Страхова організація. Організаційні форми страховиків. Структура страхових компаній. Об'єднання страховиків та їх функції. Види страхових компаній і порядок їх створення. Стратегія страхових компаній. Організаційна структура страхових компаній. Ресурси страхової компанії. Органи управління страховою компанією та їх функції. Об'єднання страховиків та їх функції. Особливості функціонування філії страховика.

Тема 6. Державне регулювання страхової діяльності. Необхідність, мета та значення державного регулювання страхової діяльності. Основні засади державної політики в галузі страхування. Типи регулювання страхової діяльності. Система регулювання страхової діяльності в Україні. Система державного нагляду за страховою діяльністю в Україні. Вимоги щодо організації діяльності страховика в Україні. Контроль за діяльністю страховиків. Порядок ліцензування та реєстрації. необхідні документи для одержання ліцензії. Страховий нагляд у країнах Європейського Союзу. Структура та фінансування Федерального відомства страхового нагляду. Департамент у справах нагляду за страховою діяльністю.

Тема 7. Фінансові результати діяльності страховиків. Сутність фінансів страхових організацій. Фінансова діяльність страховика. Резерви страховика та особливості їх формування. Фінансовий результат діяльності страховика. Характеристика витрат на ведення страхової справи. Складові витрати страховика. Витрати, що пов'язані із організацією, створенням страхової компанії. Виробничі витрати страховика, пов'язані із залученням нових страхувальників. Витрати, пов'язані із обслуговуванням товарно-грошового обігу страхової компанії. Витрати, пов'язані із ліквідацією збитку, спричиненого страховим випадком. Доходи страхової компанії. Класифікація доходів страхової компанії. Доходи від страхової діяльності. Доходи від інвестиційної діяльності. Ефективність діяльності страхової компанії. Порядок формування прибутку страховика. Поняття фінансової надійності та платоспроможності страховика.

Тема 8. Особливості та значення особистого страхування. Сутність особистого страхування. Економічний зміст та класифікація особистого страхування. Специфічні риси особистого страхування. Страхування життя. Таблиця смертності. Змішане страхування життя. Страхування дітей. Страхування до одруження (до вступу у шлюб). Страхування пенсій. Обов'язкове та добровільне Страхування від нещасних випадків. Медичне страхування та його розвиток в Україні.

Тема 9. Особливості та значення ризикових видів страхування. Сутність ризикових видів страхування. Об'єкти та суб'єкти майнового страхування. Класифікація майнового страхування. Визначення страхового відшкодування. Страхування майна юридичних та фізичних осіб. Страхування майна на випадок вогню, стихійного лиха та крадіжки. Особливості

страхування у галузі сільського господарства. Страхування транспортних засобів: автомобільного, морського, авіаційного. Страхування вантажів. Економічна суть, необхідність та особливості страхування відповідальності. Основні види страхування цивільної відповідальності. Страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. Страхування відповідальності перевізників. Страхування професійної відповідальності. Страхування відповідальності позичальника за непогашення кредиту. Страхування відповідальності роботодавців. Страхування відповідальності за нанесення екологічних збитків (екологічне страхування).

Тема 10. Перестраховання і співстраховання. Необхідність та значення перестраховання. Сутність перестраховання та його розвиток в Україні. Методи перестраховання. Форми проведення перестраховальних операцій. Облігаторне перестраховання. Факультативно-облігаторне перестраховання. Пропорційне перестраховання. Перестраховання на основі ексцеденіа збитку. Перестраховання на підставі ексцедента збитковості. Співстраховання та механізм його застосування.

Рекомендована література:

1. Горбач Л. М., Кадебська Е. В. Страхування : підручник. Київ : Кондор, 2018. 543 с.
2. Журавка О. С., Бухтіарова А. Г., Пахненко О. М. Страхування : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2020. 350 с.
3. Зоря С. П., Зоря О. П., Березницький Є. В. Навчально-методичний посібник з дисципліни Страхування для здобувачів вищої освіти ступеня «Бакалавр» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» [2-ге вид. перероб. та допов.]. Полтава : ПДАА, 2018. 202 с.
4. Про страхування : Закон України від 07 бер. 1996 р., № 85 /96 / *Відомості Верховної ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 13.04.2020).
5. Страхування : навч. посіб. / за ред. Т. А. Говорушко. Львів : «Магнолія 2006», 2014. 328 с.

3. Фінанси

Тема 1. Предмет фінансової науки як пізнання сутності фінансів. Сутність фінансів. Причина появи фінансів. Фінанси як економічна та історична категорія. Фінанси і гроші. Фінанси та інші економічні категорії. Суб'єкти фінансових відносин. Об'єкт розподілу фінансів – ВВП. Ознаки фінансів як економічної категорії. Призначення фінансів. Розподільча і контрольна функції фінансів. Об'єкти та суб'єкти розподілу у фінансах. Стадії розподілу. Форми фінансового контролю. Сутність категорії «фінансова система». Фінансова система за внутрішньою будовою та організаційною структурою. Сфери та ланки фінансової системи. Принципи побудови фінансової системи. Органи управління та фінансові інститути фінансової системи України. Предмет фінансової науки. Мета фінансової науки. Методи пізнання фінансового життя. Розділи фінансової науки. Предмет курсу «Фінанси». Мета курсу «Фінанси».

Тема 2. Генезис та еволюція фінансів. Точки зору на походження терміну «фінанси». Передумови виникнення фінансів. Еволюції обміну. Основні ознаки держави. Причини появи фінансів. Обставини виникнення фінансів як історичної категорії. Еволюція розуміння фінансів. Виникнення основних понять фінансів. Зміна сутності та змісту фінансів у XIX-XX столітті. Особливості історичного розвитку фінансів у різних суспільно-економічних формаціях та державах.

Тема 3. Становлення та розвиток фінансової науки. Значення фінансової науки. Обставини та період її виникнення. Характеристика окремих наукових досліджень в стародавньому світі, Середньовіччі. Розквіт фінансової науки та її представники: Ж. Боден, В. Петті, Ф. Юсті. Італійські, англійські, німецькі та французькі вчені. Фізіократи у фінансовій науці. Представники класичної політекономії та виділення фінансів у самостійну науку. А.Сміт та його значення. Д. Рікардо – послідовник вчень А.Сміта. К.Рау – автор першого підручника з фінансів. Ж.Сісмонді. Марксистичні. Особливості, загальні та специфічні тенденції української фінансової науки. Геополітично-цивілізовані цикли розвитку фінансової думки в Україні. М.А. Балудянський, Т.Ф. Степанов, М.Х. Бунге. І.Я. Франко, М.І. Туган-Барановський, М.М. Алексеєнко, І.І. Патлаєвський, В.А. Незабитовський, М.М. Титович, М. Добриловський, М.І. Мітіліно, М.П. Ясно польський. Основні риси сучасної фінансової науки в світі. Теорія суспільного добробуту В. Парето. Питання про співвідношення демократії та фінансів (Дж. Бюкенен). М. Фрідмен.

Тема 4. Фінансова право і фінансова політика. Поняття фінансового права. Предмет фінансового права та його ознаки. Метод правового регулювання в фінансовому праві. Система фінансового права. Зміст загальної та особливої частин фінансового права. Галузь фінансового права. Основні галузі фінансового права та їх особливості: бюджетне право, податкове право, банківське право, страхове фінансове право та інші. Джерела фінансового права та фінансове законодавство. Фінансово-правові акти та їх класифікація. Фінансово-правова норма: сутність, загальні ознаки та особливості. Фінансові правовідносини: сутність та особливості. Фінансова політика: сутність та завдання. Взаємозв'язок та відмінності між категоріями „фінанси” та „фінансова політика”. Історичний розвиток теоретичних положень щодо фінансової політики. Основні положення наукових концепцій: класичної політекономії, кейнсіанської теоретичної концепції, неокласичного напрямку економічної теорії, марксистсько-ленінської теорії. Основні складові та напрямки фінансової політики. Фінансовий механізм: сутність, призначення, характеристики та складові елементи. Фінансове планування та його методи. Фінансове регулювання.

Тема 5. Податки. Податкова система. Економічна сутність податків і зборів. Податки як економічна та історична категорія, як правовий феномен. Суспільний зміст і матеріальна основа податків. Історія виникнення та сучасний стан оподаткування. Історичні періоди розвитку теорії податків та оподаткування. Подвійне походження податків. Податки в стародавньому світі. Податки в Середньовіччі. Новітня податкова наука. Періоди розвитку

податкової системи. Класифікація податків та зборів. Класифікація за економічним змістом об'єкта оподаткування: податки на доходи, на майно, на споживання. Податки залежно від рівня державних структур, що їх встановлюють: загальнодержавні і місцеві. Класифікація податків за формою оподаткування: прямі (особисті і реальні) і непрямі (універсальні і специфічні акцизи) податки. Класифікація податків за способом стягнення; за співвідношенням між ставкою податку та величиною об'єкта оподаткування; за суб'єктами оподаткування; за напрямком використання. Функції податків та їх характеристика. Фіскальна функція податків. Регулююча функція податків. Інші функції податків. Податкова система України: сутність, нормативне регулювання. Принципи побудови системи оподаткування. Система органів податкової служби. Елементи системи оподаткування: суб'єкт (платник) податку, об'єкт оподаткування, одиниця оподаткування, податкова ставка і інші. Досвід зарубіжних країн в побудові податкової системи. Структура податкових систем. Фіскальна політика. Досвід США, Німеччини. Податкова політика України. Основні завдання податкової політики. Типи податкової політики. Принципи податкової політики. Стратегічні напрямки податкової політики. Етапи розвитку податкової політики України. Сучасні проблеми реалізації податкової політики. Шляхи реформування системи оподаткування в Україні. Сучасні недоліки системи оподаткування. Заходи удосконалення оподаткування.

Тема 6. Бюджет. Бюджетна система. Характеристики поняття «бюджет». Особливості бюджету як економічної категорії. Суспільне призначення бюджету. Функції бюджету: розподільча і контрольна. Правова характеристика бюджету. Бюджет як фінансовий план. Бюджет за матеріальним змістом. Бюджетний механізм. Сутність бюджетної системи. Особливості її побудови. Бюджетний устрій. Складові бюджетної системи України. Нормативне регулювання бюджетної системи в Україні. Поняття зведеного бюджету. Принципи бюджетної системи України. Сутність бюджетного процесу. Учасники бюджетного процесу в Україні. Стадії бюджетного процесу. Бюджетне планування, його завдання та процедура. Касове виконання бюджету. Казначейська система виконання бюджету. Державні доходи і доходи бюджету. Державні видатки і видатки бюджету. Форми прояву та матеріальне втілення доходів бюджету. Джерела доходів бюджету. Класифікація доходів бюджету. Якісна та кількісна характеристика видатків бюджету. Класифікація видатків.

Тема 7. Бюджетний дефіцит. Дефіцит бюджету, профіцит та збалансованість. Причини виникнення дефіциту бюджету. Класифікація бюджетного дефіциту. Наукові погляди на бюджетний дефіцит. Розміри бюджетного дефіциту. Інфляційні та не інфляційні джерела бюджетного дефіциту.

Тема 8. Державний кредит. Сутність державного кредиту та причини його необхідності. Особливості державного кредиту. Обставини ефективності державного кредиту. Джерела погашення державних позик. Функції державного кредиту: розподільча і контролююча. Форми державного кредиту.

Класифікація державної позики. Зміст та сутність державного боргу. Класифікація державного боргу. Боргова безпека держави. Основні показники державного боргу в зарубіжних країнах. Управління державним кредитом. Основні елементи та методи управління державним боргом.

Тема 9. Місцеві фінанси. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання. Сутність місцевих фінансів. Вчення про місцеві фінанси та його генезис. Правове забезпечення функціонування місцевих фінансів. Передумови виникнення місцевих фінансів. Риси місцевих фінансів. Характеристика фінансових відносин, що виникають у сфері місцевих фінансів. Функції місцевих фінансів. Теорії місцевих фінансів. Система складових місцевих фінансів: видатки, доходи, способи формування доходів, місцеві фінансові інститути, суб'єкти, об'єкти, взаємовідносини між суб'єктами. Сфери місцевих фінансів. Роль місцевих фінансів у забезпеченні розвитку регіону. Основні форми впливу місцевих фінансів на економіку і соціальну сферу держави. Проблеми сучасного етапу розвитку місцевих фінансів в Україні. Місцевий бюджет як фінансовий план. Види місцевих бюджетів. Доходи місцевих бюджет та їх джерела. Видатки місцевих бюджетів та їх класифікація згідно принципу субсидіарності. Зміст та призначення бюджетних повноважень. Сутність та інструменти реалізації бюджетного федералізму. Міжбюджетні відносини та їх види. Мета та механізм регулювання міжбюджетних відносин. Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості. Види міжбюджетних трансфертів. Вертикальні фіскальні дисбаланси та способи їх усунення. Горизонтальний фіскальний дисбаланс. Фінансове вирівнювання. Причини запровадження в Україні фінансового вирівнювання. Зарубіжний досвід фінансового вирівнювання. Напрямки удосконалення збалансованості місцевих бюджетів.

Тема 10. Соціальні позабюджетні фонди. Призначення та сутність соціального страхування. Основні аспекти функціонування соціального страхування. Види та групи соціального страхування, запровадженого в Україні. Позабюджетні соціальні фонди, їх сутність та призначення. Генезис соціального страхування. Система Бісмарка. Принципи соціального забезпечення В. Беверіджа. Еволюція соціального страхування в Україні в складі СРСР та в незалежній Україні. Принципи функціонування соціального страхування в Україні. Світовий досвід організації діяльності фондів соціального спрямування. Моделі організації соціального страхування в світі. Система соціального страхування Нідерландів. Система соціального страхування Швеції. Соціальне страхування США. Формування коштів соціальних позабюджетних фондів. Нормативно-правове регламентування відносин з соціальними позабюджетними фондами. Джерела фінансування соціальних позабюджетних фондів. Платники внесків до соціальних фондів. Особливості наповнення бюджету Пенсійного фонду. Розміри страхових тарифів. Процедура сплати внесків. Напрямки використання коштів соціальних позабюджетних фондів. Система державних гарантій. Страхові випадки, за яких застраховані отримують право на соціальну допомогу. Перелік страхових випадків та видів виплат по соціальному страхуванню. Напрямки використання

коштів Пенсійного фонду. Пенсія. Види пенсій. Пенсія за віком. Допомога з тимчасової непрацездатності: обставини, порядок та розміри виплати. Механізм виплати допомоги при вагітності та пологах. Допомога з безробіття, соціальні послуги та види матеріального забезпечення. Перспективи реформування системи соціального захисту населення в Україні. Проблеми системи соціального забезпечення. Медичне страхування.

Тема 11. Фінанси суб'єктів господарювання. Значення фінансів господарюючих суб'єктів. Сутність фінансів підприємств. Місце фінансів підприємств у виробництві. Основне призначення фінансів підприємств. Фінансові відносини підприємств: групи та сфери. Функції фінансів підприємств. Фінансові ресурси підприємств. Взаємозв'язок фінансових ресурсів з активами та зобов'язаннями. Складові фінансових ресурсів підприємств. Класифікація фінансових ресурсів підприємств за джерелами формування, етапами формування, використанням та формою реалізації. Власні та залучені джерела формування фінансових ресурсів. Фінансові фонди підприємства. Сутність фінансової діяльності підприємства та її завдання. Взаємозв'язок понять „фінансування” та „фінансова діяльність”. Зміст фінансової діяльності підприємств. Механізм фінансової діяльності. Фінансові ресурси та їх залежність від особливостей господарюючого суб'єкта. Початкові фінансові ресурси. Основні та оборотні засоби. Оборотні та обігові кошти. Витрати підприємства. Грошові витрати. Вхідні та вихідні грошові потоки. Доходи підприємств та фактори, які впливають на їх розмір. Валовий та чистий доход. Прибуток та чистий прибуток підприємства. Розподіл прибутку. Фінансова робота та її основні завдання. Складові фінансової роботи: фінансове планування, оперативна фінансова робота, аналіз та контроль фінансової діяльності. Фінансовий механізм підприємства як умова ефективності фінансової роботи. Фінансова служба підприємства. Її особливості в залежності від розмірів підприємства. Завдання та функції фінансової служби. Правове регламентування фінансів підприємств. Організаційно-правові форми суб'єктів підприємницької діяльності. Форми власності суб'єктів господарювання. Фінансові особливості приватного підприємства, комерційного підприємства, неприбуткової організації, бюджетної установи, громадського об'єднання, благодійної організації, селянського (фермерського) господарства. Суб'єкти господарювання за правом власності та організаційно-правовою формою ведення бізнесу. Критерії прийняття рішення про вибір правової форми організації бізнесу.

Тема 12. Фінанси домогосподарств. Сутність домогосподарства, взаємозв'язок з поняттям «сім'я». Функції домогосподарства. Заощадження домогосподарств, їх класифікація. Чинники, які впливають на розмір заощаджень. Фінансові ресурси домогосподарства. Фактори, що впливають на розмір фінансових ресурсів домогосподарств. Доходи домогосподарства, їх складові та фактори. Види доходів домогосподарств: грошові, загальні і сукупні. Заробітна плата як основна складова доходів домогосподарства. Фактори, які визначають розмір заробітної плати. Мінімальна заробітна плата. Функції заробітної плати. Прожитковий мінімум. Доходи від власності.

Трансфертні платежі. Підприємницький дохід. Доходи від індивідуальної трудової власності. Витрати домогосподарств та їх складові. Класифікація споживчих видатків домогосподарств. Бюджет домогосподарства. Диференціація доходів населення. Крива Лоренца. Бідність. Абсолютна та відносна бідність. Лінія бідності. Особливості фінансів домогосподарств в США, Японії, Німеччині.

Тема 13. Страхування. Страховий ринок. Сутність страхування. Виникнення страхування. Необхідність страхування. Страхування як економічна категорія. Ознаки страхування. Особливості економічних відносин страхування. Функції страхування: формування спеціалізованого страхового фонду грошових коштів; відшкодування збитку і особисте матеріальне забезпечення громадян; попередження страхового випадку і мінімізація збитку. Економічний зміст та особливості майнового страхування. Сутність особистого страхування. Страховий ринок. Об'єктивна основа розвитку страхового ринку. Первинна ланка страхового ринку. Функції страхового ринку. Класифікація страхового ринку. Учасники страхового ринку. Страхова послуга. Асортимент страхового ринку. Внутрішня система та зовнішнє оточення страхового ринку. Страхова система. Події страхування в сільському господарстві. Майнове страхування та його особливості. Особисте страхування, його особливості та види. Страхування відповідальності: поняття, особливості. Види відповідальності. Медичне страхування: особливості, механізм, інституційна структура. Обов'язкове та добровільне медичне страхування.

Тема 14. Фінансовий ринок. Фінансовий ринок та його сутність. Його призначення. Роль фінансового ринку в забезпеченні кругообороту ресурсів, продуктів і доходів. Призначення фінансових ринків. Головна функція фінансового ринку. Попит на фінансовому ринку. Пропозиція на фінансовому ринку. Ефект заміщення. Ефект доходу. Складові фінансового ринку. Канал прямого фінансування. Посередницькі канали. Інституціональна структура фінансового ринку. Інструменти фінансового ринку. Особливості інструментів власності, інструментів позики та похідних інструментів. Дохідність фінансових інструментів. Інструменти з фіксованим та плаваючим доходом. Функціональна структура фінансових ринків. Інституціональна структура фінансових ринків. Функції фінансового ринку. Грошовий ринок: сутність, особливості, об'єкт, суб'єкти та механізм. Інструменти грошового ринку. Основні суб'єкти грошового ринку. Механізм регулювання грошового ринку. Попит та пропозиція на гроші. Модель ринку грошей. Складові грошового ринку, їх функції. Особливості облікового ринку. Величина облікової ставки. Валютний ринок. Валюта. Класифікація валютного ринку за територіальним розміщенням. Функції валютного ринку. Класифікація суб'єктів валютного ринку. Характерні риси та функції суб'єктів валютного ринку. Конвертованість та її види. Види валют за конвертованістю. Валютні обмеження. Валютний курс. Котирування валюти. Крос-курс. Валютний арбітраж. Основні інструменти валютного ринку. Класифікація міжнародних розрахунків. Поділ валютного ринку за суб'єктами. Значення валютного ринку. Економічна сутність ринку капіталу. Значення ринку капіталу. Склад ринку

капіталу з точки зору джерел залучення коштів. Первинний та вторинний ринок. Біржовий та позабіржовий ринок. Учасники ринку капіталу. Фондовий ринок. Узгодження понять „фінансовий ринок”, „ринок цінних паперів”, „грошовий ринок”, „ринок капіталів”, „фондовий ринок”. Функції фондового ринку. Інструменти фондового ринку. Цінні папери. Види цінних паперів. Облігації. Акції. Індикатори фондового ринку: індекси та рейтинги. Кредитний ринок. Його функції. Кредитні важелі. Об’єкти кредитування. Банки як основні учасники кредитного ринку.

Тема 15. Фінансовий менеджмент. Сутність фінансового менеджменту. Мета фінансового менеджменту. Система основних задач, спрямованих на реалізацію головної мети фінансового менеджменту. Функції фінансового менеджменту: як управлінської системи та як спеціальної області управління підприємством. Стратегічний та оперативно-тактичний фінансовий менеджмент. Інформаційна база управлінських рішень. Методологія прийняття управлінських фінансових рішень. Інструменти фінансового менеджменту. Поняття „ліверидж”. Зміст дії лівериджу. Механізм дії операційного лівериджу. Розрахунок планового прибутку з використанням цінового операційного лівериджу. Натуральний операційний ліверидж. Значення використання механізму операційного лівериджу для планування фінансового результату від продажу. Закономірності руху капіталу фірми. Роль запозиченого капіталу в діяльності фірми. Вартість капіталу. Середньозважена вартість капіталу. Структура капіталу. Оптимальна структура капіталу. Економічна рентабельність сукупного капіталу. Ціна позикових ресурсів. Розрахунок ефекту фінансового лівериджу. Виробничо-фінансовий ліверидж.

Тема 16. Міжнародні фінанси. Сутність міжнародних фінансів як економічної категорії, сфери фінансової системи. Зміст світової фінансової системи. Суб’єкти та об’єкти міжнародних фінансів. Система грошових потоків на рівні міжнародних фінансових відносин. Призначення фінансового механізму міжнародних фінансів. Основні канали руху міжнародних фінансів. Міжнародні фінанси як інституційна категорія. Міжнародні організації та їх фінансові фонди. ООН та Європейський союз: основні функції та фінансовий механізм. Міжнародні фінансові інституції. Міжнародний валютний фонд: фінансова характеристика та основні напрямки фінансової діяльності. Група Світового банку: структура та характеристика фінансового механізму. Міжнародний фінансовий ринок: його об’єктивна основа та призначення. Складові міжнародного фінансового ринку.

Тема 17. Фінансова безпека держави. Місце фінансової безпеки в системі національної безпеки та її значення в сучасних умовах. Структура національної безпеки. Поняття фінансової безпеки. Ознаки стійкості фінансової системи. Рівень фінансової безпеки та його характеристики. Концепція фінансової безпеки та її складові. Мета фінансової безпеки. Принципи організації фінансової безпеки. Методи підтримування фінансової безпеки. Пріоритетні національні інтереси. Загрози фінансовій безпеці: внутрішні та зовнішні. Основні функції системи забезпечення фінансової безпеки. Організаційна структура системи підтримування. Система показників

фінансової безпеки: бюджетний сектор, грошово-кредитний сектор, інвестиційна сфера, валютний ринок, зовнішньоторговельний оборот, фондовий ринок, страховий сектор.

Тема 18. Фінанси країн з розвинутою економікою. Основні риси фінансових систем країн з розвинутою економікою. Критерії належності країн до індустріально розвинутих. Система фінансів розвинутих країн. Бюджетні системи країн з розвинутою економікою. Пропорції перерозподілу через бюджет. Податкові надходження до бюджету. Види видатків державного бюджету. Роль місцевих бюджетів у виконанні державних завдань та розв'язанні регіональних проблем. Позабюджетні спеціальні фонди країн з розвинутою економікою. Основні види та функції позабюджетних фондів. Історія розвитку позабюджетних фондів. Особливості фінансових систем за критерієм місця і ролі банківських установ.

Тема 19. Фінанси Європейського союзу. Етапи європейської інтеграції. Створення та основні можливості Європейського економічного співтовариства. Європейський інвестиційний банк: створення, основні завдання та напрямки діяльності. Ознаки зони вільної торгівлі. Сутність європейської інтеграції. Основні причини розвитку інтеграційних процесів. Основна мета та завдання Європейського союзу. Перспективи розвитку взаємовідносин України та ЄС. Значення для України європейської інтеграції. Організаційна будова Європейського союзу, керівні органи та комітети. Податкова система Європейського союзу. Особливості фінансування Європейського союзу. Структура системи власних фінансових ресурсів Союзу. Основні напрямки податкової політики Європейського союзу. Зовнішньоекономічні завдання ЄС. Основні економічні критерії вступу до Європейського Союзу.

Рекомендована література:

1. Волохова І.С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. Фінанси: навч. посіб. Одеса : ОНЕУ, ТОВ «Пром-Арт», 2018. 263 с.
2. Стойко О.Я., Дема Д.І. Фінанси: підручник / За ред. О.Я. Стойка. Київ : Алерта, 2017. 406 с.
3. Фінанси : навч. посіб. / За ред. д. е. н., проф., акад. АЕН України Л. В. Лисяк. Дніпро: ТОВ «Акцент ПП», 2017. 298 с.
4. Фінанси : навч.-метод. посіб. для практичних занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», освітнього рівня «Бакалавр». Укладачі : доц., к.е.н. Капаєва Л. М., к.е.н. Дроботя Я. А. Полтава: ПДАА, 2017. 142 с.
5. Фінанси: підручник / І. О. Лютий, С. Я. Боринець, З. С. Варналій та ін. За ред. д.е.н., проф. І.О. Лютого. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 720 с.

4. Фінанси підприємств

Тема 1. Основи фінансів підприємств. Сутність і функції фінансів підприємств. Грошові фонди та фінансові ресурси. Основи організації фінансів підприємств. Фінансова діяльність та зміст фінансової роботи. Зміст та завдання управління фінансами підприємств.

Тема 2. Організація грошових розрахунків підприємств. Розрахункові й касові операції. Сутність грошових розрахунків підприємств. Безготівкові й готівкові розрахунки. Проведення касових операцій. Види банківських рахунках і порядок їх відкриття. Форми безготівкових розрахунків. Принципи організації розрахунків. Розрахунки платіжними дорученнями. Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями. Розрахунки чеками. Розрахунки акредитивами. Вексельна форма розрахунків. Розрахунково-платіжна дисципліна та її вплив на фінансово-господарську діяльність підприємств.

Тема 3. Грошові надходження підприємств. Характеристика і склад грошових надходжень підприємств. Доходи (виручка) від реалізації продукції, робіт, послуг. Доходи від фінансово-інвестиційної та іншої діяльності. Формування валового і чистого доходу.

Тема 4. Формування і розподіл прибутку. Формування прибутку підприємства. Прибуток як результат фінансово-господарської діяльності підприємства. Формування прибутку підприємства. Прибуток від реалізації продукції та його формування. Методи розрахунку прибутку від реалізації. Сутність і методи обчислення рентабельності. Розподіл і використання прибутку. Розподіл прибутку підприємства. Використання чистого прибутку.

Тема 5. Оподаткування підприємств. Сутність оподаткування підприємств і податкова система. Сутність податків і їх функції. Система оподаткування підприємств та її становлення в Україні. Оподаткування прибутку підприємств. Становлення оподаткування прибутку. Чинний порядок оподаткування прибутку. Податок на доходи фізичних осіб. Платежі за ресурси. Екологічний податок. Непрямі податки, які сплачують підприємства. Вплив непрямих податків на фінансово-господарську діяльність підприємств. Податок на додану вартість. Акцизний податок. Мито. Цільові відрахування, які сплачують підприємства. Місцеві податки і збори. Оподаткування суб'єктів малого підприємництва.

Тема 6. Обігові кошти. Сутність і основи організації обігових коштів. Склад і структура обігових коштів. Класифікація і принципи організації обігових коштів. Визначення потреби в оборотних коштах. Необхідність і способи визначення потреби в оборотних коштах. Нормування обігових коштів для створення виробничих запасів. Нормування обігових коштів у незавершеному виробництві і витрат майбутніх періодів. Нормування обігових коштів для створення запасів готової продукції. Розрахунок нормативу обігових коштів економічним методом. Джерела формування обігових коштів. Власні джерела формування обігових коштів. Використання банківських кредитів для формування обігових коштів. Залучення коштів інших суб'єктів господарювання. Показники стану і використання обігових коштів. Показники стану власних обігових коштів. Показники використання обігових коштів і шляхи прискорення їх обертання. Вплив розміщення обігових коштів на фінансовий стан підприємства.

Тема 7. Кредитування підприємств. Необхідність та сутність кредитування підприємств. Кругооборот коштів підприємства та необхідність залучення кредитів. Класифікація кредитів, що надаються підприємствам.

Банківське кредитування підприємств. Види банківського кредиту та їх характеристика. Умови та порядок отримання банківського кредиту. Порядок погашення банківського кредиту підприємством. Небанківське кредитування підприємств. Комерційне кредитування підприємств. Лізингове кредитування підприємств. Державне кредитування підприємств. Кредитування підприємств за рахунок коштів міжнародних фінансово-кредитних інститутів.

Тема 8. Фінансове забезпечення відтворення основних засобів. Сутність основних засобів та їх відтворення. Показники стану та ефективності використання основних засобів. Знос і амортизація основних засобів. Сутність і склад капітальних вкладень. Джерела і порядок фінансування капітальних вкладень. Фінансування ремонту основних засобів.

Тема 9. Оцінювання фінансового стану підприємств. Оцінка фінансового стану підприємства, її необхідність і значення. Інформаційне забезпечення оцінки фінансового стану підприємств. Показники фінансового стану підприємства. Оцінка ліквідності та платоспроможності підприємства. Оцінка фінансової стійкості підприємства. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства.

Тема 10. Фінансове планування на підприємствах. Фінансова стратегія підприємств. Зміст, завдання та методи фінансового планування. Зміст фінансового плану та порядок його складання. Зміст і значення оперативного фінансового плану.

Тема 11. Фінансова санація підприємств. Фінансова санація підприємств, її економічний зміст та порядок проведення. Фінансова криза на підприємстві: симптоми та фактори, що її спричиняють. Економічна сутність санації підприємств. Менеджмент фінансової санації підприємства. Випадки, коли приймається рішення про фінансову санацію підприємств. Класична модель фінансової санації. Санаційний аудит. План санації. Сутність санаційного аудиту та етапи його проведення. Аналіз виробничо-господарської діяльності підприємства, що перебуває в кризі. Аудит фінансової сфери підприємства. Ситуація підприємства на ринках факторів виробництва та збуту готової продукції. Аналіз причин кризи та сильних і слабких місць на підприємстві. Акт аудиторської перевірки. Фінансові джерела санації підприємств. Форми фінансової санації. Внутрішні джерела фінансової санації. Санація балансу. Санація із залученням коштів власників підприємства. Альтернативна санація. Участь кредиторів у фінансовому оздоровленні боржника. Фінансова участь персоналу в санації підприємства. Державна фінансова підтримка санації підприємств. Економіко-правові аспекти санації та банкрутство підприємств. Досудове врегулювання господарських спорів. Судове врегулювання господарських спорів. Необхідність, функції та завдання інституту банкрутства підприємств. Порядок оголошення підприємства банкрутом. Задоволення претензій кредиторів. Фінансова санація на ухвалу господарського суду. Мирова угода. Санація шляхом реорганізації (реструктуризації). Приховане, фіктивне та зумисне банкрутство.

Рекомендована література:

1. Аранчій В. І., Чумак В. Д., Бражник Л. В. Фінанси підприємств: навч.

посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2018. 350 с.

2. Бедринець М. Д., Довгань Л. П. Фінанси підприємств : навч. посіб. Київ : ЦНЛ, 2018. 292 с.

3. Тарасенко І. О., Любенко Н. М. Фінанси підприємств : підручник. Київ : КНУТД, 2015. 360 с.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ АТЕСТАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ

Шкала оцінювання: 4-х бальна, 100-бальна та ЄКТС

<i>Сума балів за всі види навчальної діяльності</i>	<i>Оцінка ЄКТС</i>	<i>Оцінка за 4-х бальною шкалою</i>	<i>Пояснення критеріїв оцінювання</i>
1	2	3	4
90 – 100	A	відмінно	теоретичний зміст дисциплін, що є складовими атестаційного екзамену засвоєний здобувачем вищої освіти повністю, необхідні практичні навички роботи з навчальним матеріалом повністю сформовані, всі навчальні завдання, що передбачені програмою атестаційного екзамену, виконані в повному обсязі без помилок або з однією незначною помилкою
82 – 89	B	добре	теоретичний зміст дисциплін, що є складовими атестаційного екзамену засвоєний повністю, необхідні практичні навички роботи з навчальним матеріалом в основному сформовані, всі навчальні завдання, що передбачені програмою атестаційного екзамену, виконані, якість виконання більшості з них оцінено числом балів, близьким до максимального, наявно дві-три незначні помилки.
74 – 81	C		теоретичний зміст дисциплін, що є складовими атестаційного екзамену засвоєний повністю, практичні навички роботи з навчальним матеріалом в основному сформовані, всі навчальні завдання, що передбачені програмою атестаційного екзамену, виконані, якість виконання жодного з них не оцінено мінімальним числом балів, деякі види завдань виконані з помилками, наявні декілька незначних помилок або одна-дві значні помилки.
64 – 73	D	задовільно	теоретичний зміст дисциплін, що є складовими атестаційного екзамену засвоєний не повністю, але прогалини в знаннях не носять істотного (системного) характеру, необхідні практичні навички роботи з навчальним матеріалом в основному сформовані, більшість передбачених програмою атестаційного екзамену навчальних завдань виконана, деякі з виконаних завдань містять значні помилки.
60 – 63	E		теоретичний зміст дисциплін, що є складовими атестаційного екзамену засвоєний частково, деякі практичні навички роботи з навчальним матеріалом не сформовані, частина передбачених програмою атестаційного екзамену завдань не виконана, або якість виконання деяких з них оцінено числом балів, близьким до мінімального, відповідь (в усній або письмовій формі) фрагментарна, непослідовна